

Nález, konzervace a prezentace torz stavebních konstrukcí tzv. Nového Města v Litomyšli

Miroslava CEJPOVÁ; Petr ROHLÍČEK; František R. VÁCLAVÍK; Bohdan ŠEDA

ANOTACE: Příspěvek podává stručnou informaci o nálezu, konzervaci a prezentaci torz stavebních konstrukcí opevnění, domů a komunikace tzv. Horního nebo Nového Města v Litomyšli, které se podařilo zachytit při záchranném archeologickém výzkumu provedeném v letech 2012–2013.

1

V letech 2012–2013 proběhla „Revitalizace historické budovy Regionálního muzea v Litomyšli“. Investorem stavby byl Pardubický kraj, záchranný archeologický výzkum zajišťovalo Východočeské muzeum v Pardubicích, podílelo se na něm i Regionální muzeum v Litomyšli. Projektantem stavby byl AP ATELIER, Ing. arch. Josef Pleskot. Archeologický výzkum proběhl v dubnu 2012 – červnu 2012 (zjišťovací výzkum) a v říjnu 2012 – říjnu 2013 (záchranný výzkum). Plošně byly zkoumány plochy severně a východně od muzea v prostoru zčásti pouze suterénního tzv. vstupního integrovaného objektu. Další sondy nebo skupiny sond byly položeny v místech plánovaných terénních zásahů západně od muzea a v jeho interiéru. Vedoucí výzkumu byly M. Cejlová (muzeum Pardubice, duben 2012 – červen 2013) a J. Němcová (muzeum Litomyšl, červen 2013 – říjen 2013), podílel se na něm i M. Pospíšil (muzeum Litomyšl). Operativní stavebněhistorický průzkum objevených historických konstrukcí průběžně prováděli F. R. Václavík a B. Šeda. Popisované konstrukce byly objeveny při výzkumu, který proběhl pod vedením M. Cejlové za spoluúčasti M. Pospíšila; nacházejí se severovýchodně od muzea na pozemkové parcele č. 2138/30.

Regionální muzeum v Litomyšli bylo založeno jako městské muzeum v roce 1891. Od roku 1926 sídlí v budově bývalého piaristického gymnázia¹ (dnes Jiráskova ulice čp. 9). Stavba se nachází jižně až jihozápadně od zámeckého areálu, na terénní hraně nad Smetanovým náměstím.² Lokalita, která svým umístěním úzce souvisí s ranými počátky Litomyšle, leží v kontaktní zóně mezi městem rozprostírajícím se podél řeky Loučné a areálem vrchnostenského sídla s jeho zázemím nacházejícím se na vyvýšené terase nad městem. Centrem tohoto areálu byl od poloviny 12. století premonstrátský klášter s předpokládanou starší sídelní fází. V polovině 14. století se Litomyšl stala sídlem nově zřízeného biskupství a po likvidaci církevního areálu za husitských válek se návrší proměnilo v opevněné vrchnostenské sídlo s hospodářským zázemím.³ Zkoumaný prostor leží zčásti uvnitř (plošný odkryv), zčásti vně hrazeného hradního, resp. biskupského areálu. Hradba procházela s největší pravděpodobností právě po výše zmíněné terénní hraně a toto místo zaujala i novostavba gymnázia (postaveno v letech 1714–1719), jehož západní část zasahovala hluboko do svahu. V linii původní hradby zřejmě prochází vnitřní stěna

Obr. 1. Litomyšl (okres Svitavy), půdorysný pohled na mračno bodů, výsledek 3D laserového skenování. Snímek zabírá konstrukce zachované v expozici muzea. Dobře patrný je průnik mladších otvorů v silné hradební zdi v horní části obrázku. Náhled z programu Gemagic Studio. (Data: Karel Pavelka, Jan Řezníček, ČVUT v Praze, 2013)

chodby probíhající podél východního (vstupního) průčelí budovy. S pozůstatky hradby bylo možné ztotožnit dva úseky zdiva, které svojí polohou a charakterem vybočují z pravidelného uspořádání barokní stavby. Nacházejí se na již-

■ Poznámky

1 Budova je nemovitá kulturní památka, její rejstříkové číslo v Seznamu nemovitých kulturních památek je 35832/6-4226.

2 CEJPOVÁ, Miroslava. Stavební keramika v jednom z domů tzv. Horního nebo Nového Města v Litomyšli. Předběžná zpráva. FUMA. Roč. 9, v tisku.

3 VÁCLAVÍK, František R.; ŠEDA, Bohdan. Předběžná nálezo-
vá zpráva z operativního stavebně historického průzkumu v rámci ZAV Revitalizace historické budovy Regionálního muzea v Litomyšli. Pardubice, 2013, 24 s., 15 příl. Výzkumná zpráva.

2

Obr. 2. Litomyšl (okres Svitavy), půdorys dochovaných konstrukcí v úrovni východního sklepa, vyhodnocení stavu zdíva před konzervací. Světle hnědá – svislé zdivo z lomového kamene na hliněnou maltu v dobrém technickém stavu, oranžová – svislé zdivo z lomového kamene na hliněnou maltu v havarijním stavu, světle zelená – klenby z lomového kamene na hliněnou maltu v dobrém technickém stavu, tmavě zelená – klenby z lomového kamene v havarijním stavu, světle modrá – svislé zdivo z lomového kamene na vápennou maltu v dobrém technickém stavu. (Výkres z projektové dokumentace, cit. v pozn. 9)

ním konci chodby v prvním podzemním podlaží a pod schody v severní části druhého podzemního podlaží. K severovýchodnímu rohu muzea je kladena další část opevnění zámeckého návrší, tzv. Scholastikova brána, která má pravděpodobně souvislost se zdívem objeveným v severovýchodní části zkoumané plochy.

Zhruba od konce 13. do začátku 15. století do části zkoumaného prostoru zasahoval městský hřbitov, který se rozkládal kolem kostela sv. Klimenta. Kostel i hřbitov se nacházely uvnitř hrazeného areálu. Kostel, v pramenech poprvé zmiňovaný roku 1347, byl založen pravděpodobně premonstráty na přelomu 13. a 14. století, zničen byl v roce 1425 při husitských válkách. Přesnou dobu zániku hřbitova neznáme.

Někdy před rokem 1490 zaujalo tento prostor Nové, jinak Horní Město, založené Bohušem Kostkou z Postupic a dokončené kolem roku 1510. Některé domy se nacházely i na místě výše zmíněného hřbitova. Nové Město zasáhly dva požáry, první v roce 1546, druhý, po kterém již nebylo obnoveno, v roce 1635.⁴ Po tomto požáru začíná nová etapa přestavby návrší realizovaná postupnou likvidací soukromých

městských domů, které uvolnily místo piaristické koleji a panským hospodářským i obytným stavbám. Konečnou podobu celé urbanistické situace vtiskla barokní úprava G. B. Alliprandiho a F. M. Kaňky v první polovině 18. století, kdy byla také realizována archeologickým výzkumem dotčená budova piaristického gymnázia – dnešního sídla regionálního muzea – a také široká reprezentativní komunikace stoupající po svahu na návrší (dnešní Jiráskova ulice).⁵

Největší zkoumaná plocha ležela východně od muzea v místě plánovaného vstupního integrovaného objektu a měla rozměry cca 60,0 × 8,6 m. Archeologický výzkum zde zachytil pozůstatky domů tzv. Nového Města. Tyto domy původně zasahovaly i do prostoru dnešního muzea, tam je však zničena dvě podzemní podlaží gymnázia. Stávající terén podél budovy muzea mírně klesal, výškový rozdíl byl 1,6 m, povrch tvořil trávník, několik stromů a keřů. Na konci zkoumané plochy byl výrazný terénní zlom, za nímž trávník příkře klesal ke vstupu do dvorku před čajovnou, která se před rekonstrukcí nacházela v severní části 1. podzemního patra muzea. Vstupní objekt měl být podle původní projektové dokumentace v jižní části zcela suterénní (hloubka stavební jámy v tomto místě byla 4,6 m), v severní měl částečně vystupovat nad terén. V prostoru, který měl být zasažen stavebními pracemi, bylo na jaře roku 2012 vykopáno 9 zjišťovacích sond. Jejich počet a umístění byly omezené bezpečnostními předpisy (odstup od chodníku v Jiráskově ulici) a dosud nepokácenými stromy a keři. Zjišťovací výzkum zachytil navážkové vrstvy jak zcela novověké, tak související s terénními úpravami při stavbě gymnázia, pod nimi jižně od vstupu do muzea i torza zdí domů tzv. Nového Města

a části hrobů. Výsledky zjišťovacího výzkumu posoudila odborná komise, která doporučila provedení skřívky mechanizací za archeologického dozoru v prostoru navážek. Zkoumaná plocha byla rozdělena do tří úseků, pro které byla přesně určena hloubka skřívky. Po jejím ukončení bylo rozměřeno 59 sond ve čtvercové síti. Sondy byly kopány ručně na šachovnici, protože zkoumaná souvrství byla nesoudržná a nebylo možné ponechat kontrolní bloky. Vzhledem k tomu, že zjišťovací výzkum potvrdil existenci neporušených archeologických situací, bylo rozhodnuto, že stěny stavební jámy nebudou vysvahovány, protože by to výrazně rozšířilo rozsah záchranného archeologického výzkumu, ale budou podchyceny konstrukcí ukotvenou do ocelových zápor osazených do vrtů.

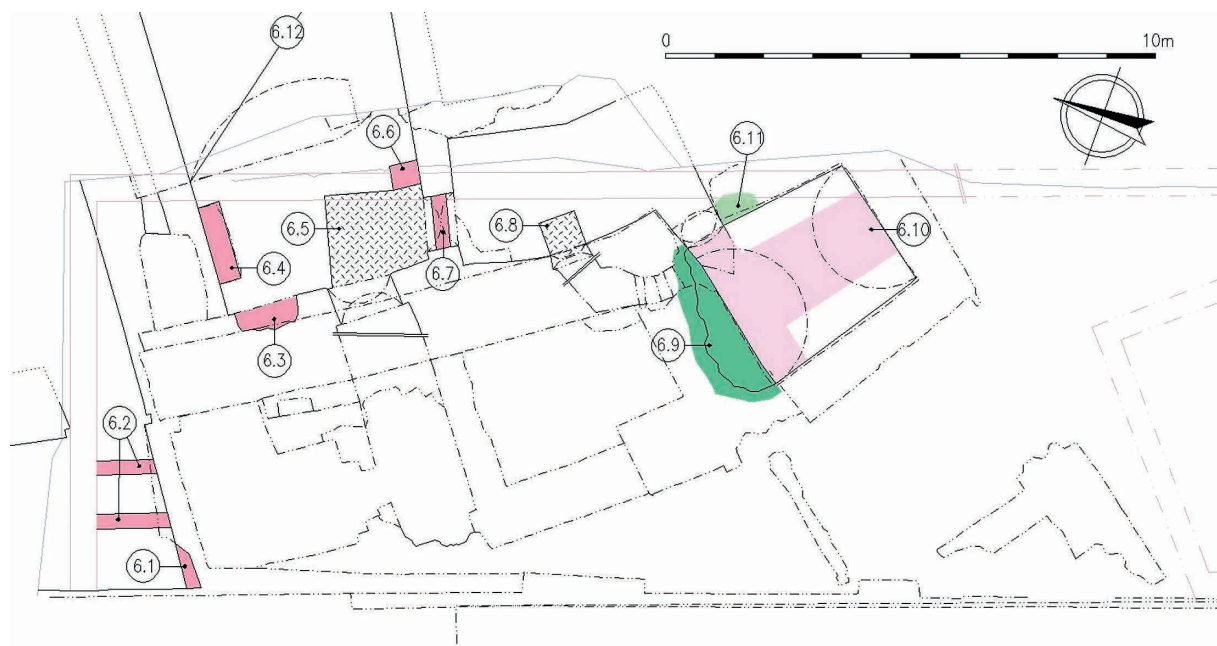
Vlastní výzkum byl zahájen na konci října 2012. V západní části zkoumané plochy, v sondě číslo 47, se podařilo zachytit kamennou zeď na maltu mírně vystupující ze dna sondy, které se výškově shodovalo s podlahou vstupního integrovaného objektu. Zásadní objev se uskutečnil na severozápadním konci zkoumané plochy v sondě č. 67, kde se ve vrtu pro ocelový nosník stavby, již pod úroveň dna sondy, tj. pod úroveň podlahy vstupního objektu, objevil dutý prostor. Byla nad ním položena zjišťovací sonda o rozměrech 1 × 1 m, která odkryla rub klenby pravděpodobně sklepního prostoru. O nález byli okamžitě informováni jak zástupci investora a stavební firmy,⁶ tak projektant.

■ Poznámky

⁴ CEJPOVÁ, M., cit. v pozn. 2.

⁵ VÁCLAVÍK, F. R., ŠEDA, B., cit. v pozn. 3.

⁶ Stavbu prováděla firma PKS stavby, a. s.

3

Na kontrolním dnu stavby bylo rozhodnuto rozšířit výzkum pod úroveň podlahy vstupního objektu tak, aby se podařilo zjistit rozsah sklepních prostor. Při pokračování výzkumu byly zachyceny tři původně zaklenuté sklepní prostory (jedna klenba se dochovala téměř celá, jedna částečně, z jedné zbylo jen malé torzo). V již dříve odkryté kamenné zdi se objevil zaklenutý, druhotně do ní vložený průchod a točité schodiště do prostoru nad nejlépe dochovanou klenbou. Těsně podél zdi muzea se nacházela mohutná, kvalitně provedená dlažba s vyjetými kolejiemi od povozů. Kromě výše zmíněné zdi bylo kamenné zdivo včetně kleneb spojované jílem. Rozsah dochovaných konstrukcí byl tak velký, že bylo po dohodě s pracovníky výkonného orgánu státní památkové péče a Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště (NPÚ, ÚOP) v Pardubicích rozhodnuto svolat odbornou komisi, která by se vyjádřila k dalšímu postupu záchranného archeologického výzkumu i stavby.

Odborná komise se sešla 12. prosince 2012. Její členové konstatovali, že objevené archeologické situace (zdiva, dlažby, klenby, schodiště) jsou natolik důležité, že je třeba je zachovat v maximální možné míře. Proto důrazně doporučili změnu projektu a vytvoření pracovní skupiny, která bude operativně projednávat přípravu změněného projektu. Vzhledem k panujícím klimatickým podmínkám navrhli výzkum buď zakonzervovat a přerušit do doby, než nastane počasí, které umožní jeho pokračování, nebo vystavět temperovaný přístřešek, který dovolí pokračování výzkumu i při sněhové pokrývce a teplotách pod bodem mrazu. S doporučeními komise vyslovili sou-

hlas zástupci investora, projektanta i stavební firmy a vzhledem k časovému harmonogramu stavby se rozhodli vybudovat přístřešek.

Druhé jednání odborné komise se uskutečnilo 30. ledna 2013. Zúčastnění se vyjádřili k další strategii záchranného archeologického výzkumu a v návaznosti na jednání na konci roku 2012 požadovali přepracování projektu v západní části zkoumané plochy tak, aby bylo možné zachovat, konzervovat a alespoň částečně prezentovat návštěvníkům muzea dochované konstrukce. Komise dále doporučila ukončení výzkumu v jižní části plánovaného vstupního objektu, protože zde se dochoval neporušený středověký hřbitov. I s těmito požadavky zástupci investora, projektanta a stavební firmy souhlasili. Změny projektu i další postup záchranného archeologického výzkumu byly pak projednávány na kontrolních dnech stavby za přítomnosti pracovníků NPÚ, ÚOP v Pardubicích, zpracovatelů stavebněhistorického průzkumu, případně i dalších odborníků. Projektant operativně reagoval na další zjištění jak archeologického výzkumu, tak stavebněhistorického průzkumu. Rozsah změn byl značný, protože jižní část vstupního integrovaného objektu se nerealizovala kvůli hřbitovu a severní část zaujaly dochované konstrukce. Chybějící prostor byl získán rozšířením vstupního objektu i na severní stranu muzea.

Archeologický výzkum, přerušný mezi 13. prosincem 2012 a 19. lednem 2013, pokračoval po výstavbě přístřešku temperovaného na 5 °C vháněním horkého vzduchu. Bylo nutné zabránit vysoušení kamenných zdí, jejichž pojivem byla hliněná malta z jílu a prachové hlíny, ostřena pískem, která při vy-

Obr. 3. Litomyšl (okres Svitavy), půdorys dochovaných konstrukcí v úrovni východního sklepa, návrh konzervace nalezíště. Tmavě fialová – nové zdivo z plných pálených cihel na vápennou maltu, zajišťující nestabilní části zdiva, tmavě zelená – zdivo z lomového kamene na hliněnou maltu, na místě zdiva zříceného, s použitím původního kamene s doplňky, světle zelená – přezdění stávajícího zdiva z lomového kamene na hliněnou maltu se zachováním původní skladby kamenů, světle fialová – stabilizace zdiva klenby klínováním šibry a vyplněním spár mezi kameny vápennou maltou, textura – zásyp a vyrovnaní výkopových jam hlinitým pískem. (Výkres z projektové dokumentace, cit. v pozn. 9)

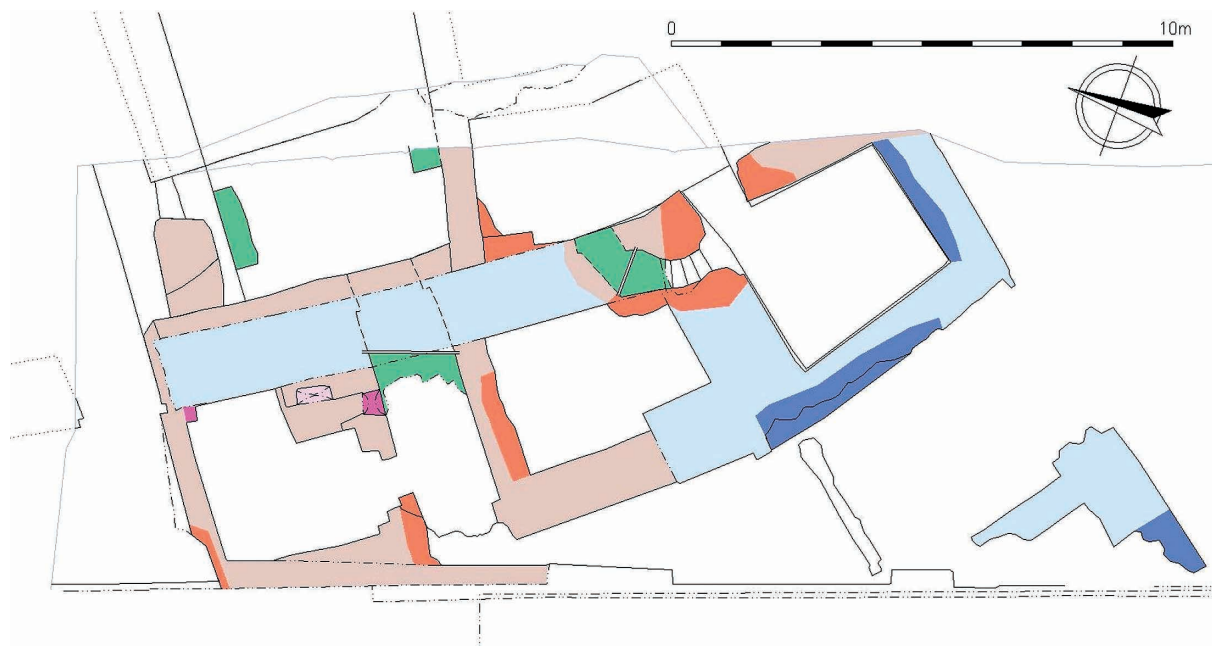
schnutí ztrácí soudržnost. Proto byla vytápěcí jednotka umístěna mimo přístřešek a konstrukce byly zakryty geotextiliemi. Temperování muselo být zajištěno i během noci, takže bylo nutné organizovat noční služby. Změny projektu vedly také ke zvětšení rozsahu archeologického výzkumu. Hlavní zkoumaná plocha se rozšířila o necelé 3 m směrem k severu a prozkoumán musel být i celý dvorek na severní straně muzea.

V průběhu celého záchranného archeologického výzkumu bylo vedle vlastní archeologické dokumentace prováděno zaměření odkrytých situací totální stanicí⁷ a proběhlo celkem 7 etap 3D měření pomocí přesného laserového fázo-

■ Poznámky

7 Měření zajišťoval ZIP, o. p. s., který na stavbě působil jako servisní organizace.

8 Měření zajišťovala Stavební fakulta ČVUT v Praze, vlastní měření prováděl prof. dr. Ing. Karel Pavelka, zpracování Ing. Jan Řezníček a Ing. Martina Faltýnová.

4

Obr. 4. Litomyšl (okres Svitavy), půdorys dochovaných konstrukcí v úrovni přízemí brány, vyhodnocení stavu zdiva před konzervací. Světle hnědá – svislé zdivo z lomového kamene na hliněnou maltu v dobrém technickém stavu, oranžová – svislé zdivo z lomového kamene na hliněnou maltu v havarijním stavu, tmavě zelená – klenby z lomového kamene v havarijním stavu, světle modrá – svislé zdivo z lomového kamene na vápennou maltu v dobrém technickém stavu, tmavě modrá – svislé zdivo z lomového kamene na vápennou maltu v havarijním stavu, světle fialová – klenby z pálených cihel na hliněnou maltu v dobrém technickém stavu, tmavě fialová – klenby z pálených cihel na hliněnou maltu v havarijním stavu. (Výkres z projektové dokumentace, cit. v pozn. 9)

že archeologický výzkum objevil nezvykle velká torza zdí, kleneb a dlažeb, bylo nutné provádět i operativní stavebněhistorický průzkum, který byl zaměřen především na detailnější poznání odkrytých konstrukcí a jejich zařazení do celkového kontextu stavebního vývoje areálu zámeckého návrší. Zpracovatelé se účastnili v obdobné roli i dalších současně prováděných archeologických výzkumů v prostoru zámeckého návrší.

Složitá archeologická situace odpovídá i obtížnost interpretace stavebního vývoje. Z historického přehledu uvedeného výše je patrný dynamický vývoj celého areálu, který byl fragmentárně zachycen odkrytím poměrně rozsáhlé plochy před budovou bývalého gymnázia.

Situaci lze pracovně rozdělit do tří částí. Severní část je zachovaná v podobě náhledové expozice, střední podlehlá novostavbě nádvěrnického centra a jižní byla z větší části uchována a archeologicky zkoumána pouze při odkrytí povrchových vrstev.

V severní části zkoumané plochy byla nalezena masivní zeď síly cca 140 cm zděná z lomového kamene (opuka, vápenatý pískovec) na vápennou maltu. Probíhá středem výkopu SSZ–JJV směrem. Na jižní straně se zalámuje západním směrem a za zlomem je otevřena objektem průjezdné brány zachované neúplně v úrovni přízemí. Tato masivní zeď je založena do terénu původně se svažujícího od zámeckého návrší do údolí Loučné. Před zdí na straně dolního města procházela komunikace s valounovou dlažbou, odkrytou v prostoru brány a v úseku dvorečku severně u muzea. Mladší zásahy však významně změnily terénní konfiguraci a základová spára hradby a zdivo nad ní byly na mnoha místech narušeny dodatečnými průlomy. Zeď je pracovně považována za obvodovou hradbu areálu Horního města, je však pravděpodobné, že sleduje stopu staršího opevnění církevního areálu středověkého, či je dokonce jeho substrukcí. Stejně tak objekt brány je archivně lokalizován do spodní části návrší již pro období druhé poloviny 14. století, a je tedy pravděpodobné, že umístění fortifikačního prvku na stabilizované komunikaci je zachováno.

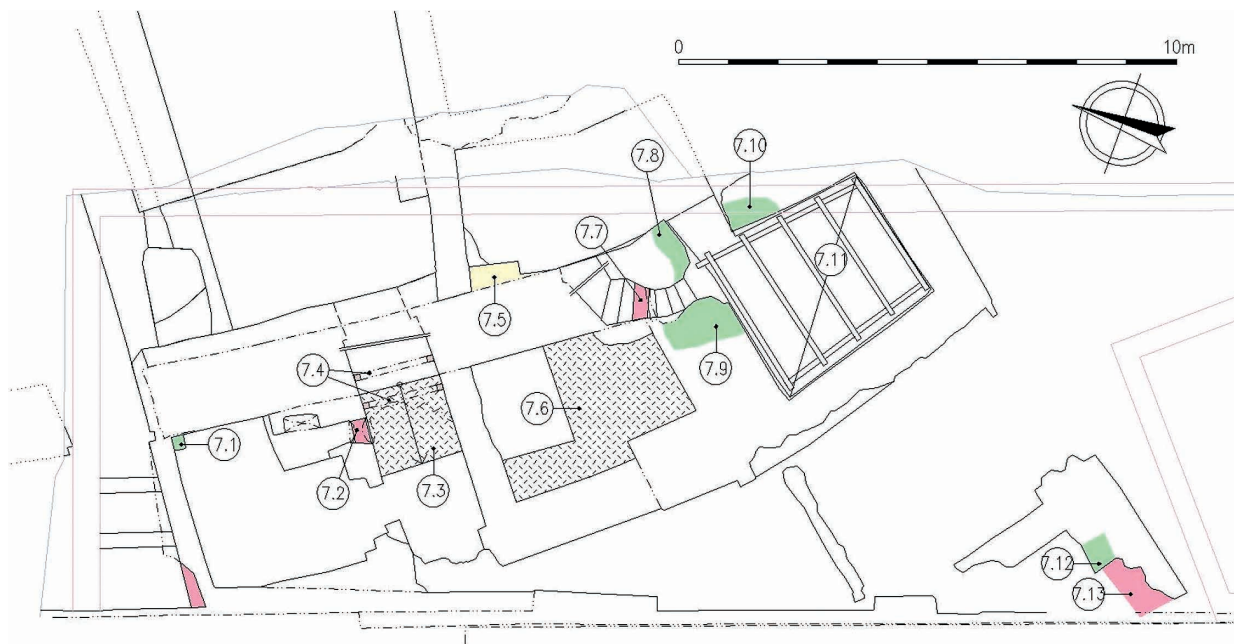
V době života kostkovského Horního města došlo k zásadním úpravám těchto konstrukcí. Hradba i brána byly využity pro nové postavené domy, které měly orientaci kolmo na osu komunikace a průběh hradby. Zdivo těchto objektů bylo odhaleno na západní straně hradby, kde byl nalezen obytný, původně klenutý vytápný interiér sousedící s chodbou do sklepa umístěného východně za hradbou. Také přímo u brány byl menší téměř obdélný prostor sousedící s jižním zalomeným úsekem hradby, který naznačoval spojitost s provozem brány,

daleko pravděpodobněji však souvisel s domem vystavěným až po jejím zániku či přestavbě – není totiž z prostoru brány vůbec přístupný.

Z období této přestavby pochází prolomení hradby na třech místech v odkrytém úseku. Z prostoru před hradbou tak byly přístupné sklepy druhotně vykutané do svahu a opatřené kamennou valenou klenbou. Technologie tohoto zásahu je na všech místech obdobná – hradba byla u paty prolomena, po odtěžení přiléhající zeminy u základů podezděna pod základovou spárou a obezděny byly také vlastní průlomy. Lomové zdivo těchto dodatečných konstrukcí bylo pojeno jílovou maltou. Pouze částečně odkrytý koridor u severní stěny sondy má obvodové zdivo vyzdívané na vápennou maltu a v daleko větší míře se zde vyskytují cihly. Sklepy na severní straně byly orientovány kolmo k hradbě a jejich pravděpodobná hloubka zasahuje pod celou stávající komunikaci. Prostory na jižní straně mají menší dimenze, v případě prostředního sklepa se jedná o komunikační koridor.

K destrukci konstrukcí došlo po požáru v roce 1635, respektive v roce 1641, kdy je archivně doloženo používání materiálu ze zbořených domů pro stavbu piaristické koleje, kostela a školy. Definitivně byly rozebrány při stavbě gymnázia v letech 1714–1719 a při následných úpravách celého předzámčí do dnešní vrcholné barokní podoby. V této době byla také přesunuta hlavní komunikace z města na zámek do dnešní trasy.

Objevené stavební konstrukce byly podle upraveného projektu zahrnuty do integrovaného vstupního objektu, který vytváří nad nalezištěm jednoduchý obvodový plášť, opatřený

5

6

Obr. 5. Litomyšl (okres Svitavy), půdorys dochovaných konstrukcí v úrovni východního sklepa, návrh konzervace naleziště. Růžová – nové zdivo z plných pálených cihel na vápennou maltu, zajišťující nestabilní části zdiva, světle zelená – přezdění stávajícího zdiva z lomového kamene na hliněnou maltu se zachováním původní skladby kamenů, žlutá – nestabilní zdivo plently s rozměry $1 \times 0,5$ m, které nelze podchytit, v nejvíce havarijním úseku (do 0,7 m odshora) rozebrat, textura – zásyp a vyrovnaní výkopových jam hlinitým pískem. (Výkres z projektové dokumentace, cit. v pozn. 9)

Obr. 6. Litomyšl (okres Svitavy), severní část hradebního zdiva. Vlevo červeně zvýrazněna dozdívká podkopená hradby (na obr. 3 označeno 6.3), vpravo podezděání torza pateční části klenby sklepa (na obr. 3 označeno 6.4). (Foto z projektové dokumentace, cit. v pozn. 9)

hydroizolační a tepelně izolační vrstvou na železobetonové nosné konstrukci. Tvar obvodového pláště umožňuje pohyb osob v nalezišti, ke kterému dochází jen ve výjimečných případech, a prohlídku odhalených nálezů přes prosklené stěny muzea. Zároveň plní funkci nosné konstrukce zpevněného terénu před severovýchodním průčelím historické budovy muzea. Jeho hlavním účelem je pak samozřejmě zachování stabilních mikroklimatických podmínek v nalezišti. Vzhledem k tomu, že stavebně technický a statický stav konstrukcí v archeologickém nalezišti byl po jejich odkrytí velmi špatný až havarijní, bylo nutné provést jejich stavebně technické posouzení a navrhnout způsob a postup jejich konzervace. Průzkum

zjistil, že veškeré zdivo (až na drobné výjimky) je provedeno z poměrně kvalitního a nepoškozeného lomového kamene, vápenného jemnozrnného pískovce, těžného v blízkém okolí Litomyšle. Zmíněné materiálové výjimky se týkají některých drobných klenbových pasů, provedených z plných pálených cihel, a fragmentu jedné z patek cihelné klenby v severní místnosti mladší zástavby s pozůstatkem topeniště. Nejstarší zdivo hradby a brány je provedeno na relativně kvalitní měkkou vápennou maltu. Všechny ostatní zděné konstrukce (včetně klenb z lomového kamene), pocházející z mladší výstavby na přelomu 15. a 16. století, jsou vyžděny na hliněnou maltu z jílu a prachové hlíny, přiosťřené pískem. Pevnost této malty je velmi nízká, vlastnosti malty jsou značně ovlivňovány změnami vlhkosti (objemové změny, pevnost, plasticita), mrazovými cykly (objemové změny, rozpad malty) a účinky proudící vody z propustného nadloží (vyplavování malty ze spár).

Zbytky omítek se vyskytují na některých částech mladšího zdiva v severní prostora s topeništěm. Omítky jsou vápenné jednovrstvé hlazené s bílým vápenným nátěrem. Jsou značně poškozené, s malou přídržností k podkladu, omítkovina je měkká.

Špatný stavebně technický a statický stav konstrukcí byl způsoben několika důvody. Demolice objektů po požáru v roce 1635, resp. 1641 pochopitelně neprobíhala příliš šetrně, protože se počítalo s celkovou úpravou tohoto městského území a zánikem budov. Zbytky stavebních konstrukcí vyhořelých domů bez zastřešení mohly být i nějaký čas vydány nepříznivým účinkům povětrnosti. Vhodný materiál z konstrukcí byl vytěžen k dalšímu použití.

Obr. 7. Litomyšl (okres Svitavy), zakonzervované konstrukce objevené při archeologickém výzkumu, pohled z expozice (torzo domu s otopným zařízením) na prosklené stěny, přes které si zdivo prohlíží běžní návštěvníci muzea. Archiv Regionálního muzea v Litomyšli. (Foto: Jaroslav Horák, 2014)

Na podstatnou část dochovaného zdiva byla použita hliněná malta, která je velmi citlivá na náhlé změny tepelně-vlhkostních podmínek, v nichž je zabudována. Při dlouhotrvajících mrazech a značném rozsahu nálezů se nakonec ukázalo jako nereálné nepřerušovaně vytápět celý prostor a zabránit tak promrznutí zdiva. Po vykopání a odhalení zdiva z vrstev násypů proto došlo k jeho vícenásobnému zmrznutí do větší hloubky a hliněná malta tak byla značně poškozena až do stavu nulové pevnosti a celkového rozpadu. Na hliněnou maltu jsou vyzděny i klenby. Jejich havarijní stav byl způsoben nejen stlačitelností malty a tím vyvolanými deformacemi zdiva, ale především vyplavením hliněné malty ze spár mezi kameny vodou, dlouhodobě proudící z propustného nadloží. V některých částech kleneb již malta chyběla po celé výšce spár a kameny byly pouze na sucho zaklíněny jeden o druhý. Do staršího zdiva na vápennou maltu, které je v lepším technickém stavu, bylo provedeno velké množství dodatečných průrazů, přezdívek a vestaveb, spojených se stavební úpravou fortifikačních objektů na obytné domy. Zdivo tak není kompaktní, a to tím spíše, že mladší dozdivky jsou provedeny na hliněnou maltu s výrazně odlišnými vlastnostmi, než měla původní malta vápenná.

Koncepce konzervačních prací vycházela z okrajových podmínek, jejichž přijetí zásadně limitovalo rozsah nutných zásahů. Především se vycházelo z podmínky, že nálezště bude trvale chráněno proti výrazným změnám teploty a vlhkosti vzduchu, promrznutí a účinkům tekloucí vody ochranným objektem s izolovaným obvodovým pláštěm. Bez této ochrany by nálezště hrozil zánik během několika sezón, nebo by nálezy musely být konzervovány brutálním způsobem, který by se rovnal faktickému zániku autenticity (a tím i hlavního nositele památkové hodnoty) již na samém počátku jejich prezentace. Další důležitou okrajovou podmínkou bylo bezpečnostní rozhodnutí, že prostor nálezště bude široké veřejnosti prezentován pouze vizuálním kontaktem přes prosklené stěny budovy muzea. Vstup do nálezště bude umožněn jen zcela výjimečně proškoleným pracovníkům k provádění údržby a malým skupinkám odborníků, kteří budou mít zájem podrobněji nálezy prostudovat.

7

Po přijetí předchozích okrajových podmínek bylo možné stanovit základní koncepci konzervačních prací: Při veškerých pracích na stabilizaci a prodloužení životnosti odhalených archeologických nálezů musí být uplatněn důsledný konzervační princip. Zásahy do poškozených konstrukcí musí být zcela minimalizovány pouze na ty úpravy, které vedou k základní stabilizaci částí zdiva v akutním havarijním stavu. V ostatních případech bude mít vždy přednost úplné zachování odhalené archeologické situace bez dalších zásahů do torzálního stavu zdiva, úprav povrchů konstrukcí a do jisté míry i do rozsahů a výškových úrovní zásypů. Dozdivky rozpadlých a chybějících částí zdiva, kdy se nedochoval ani původní kámen z havarovaného úseku, budou provedeny pouze v rozsahu nezbytném pro omezení možnosti další destrukce s použitím odlišného materiálu. Bylo zvoleno zdivo z pálených cihel, opatřené vrstvičkou tenkého vápenného štuky lazurně barveného do nekontrastního nerušivého odstínu (šedookrová „špína“). Z cihelného zdiva opatřeného tenkým vápenným štukem budou provedeny i nové stěny, sloužící ke stabilizaci záklenků otvorů a podepření či rozepření vychýlených zdí. Tam, kde by nová podpurná stěna překážela při nutném zachování průchodu otvorem, bude zajištění stability provedeno řemeslně kvalitně zhotovenou výdřevou z trvanlivého dubového dřeva. Z lomového kamene budou provedeny zazdivky a dozdivky pouze v případě, že se dochoval původní kámen v suťovém kuželu a tvar lze přesně a hodnověrně rekonstruovat, nebo se jedná o přezdivky havarijních (ale dochovaných v pů-

vodní poloze) částí zdiva přesným přeložením jednotlivých kamenů v původní poloze do nové malty. K tomu je třeba provést dostatečnou dokumentaci původního stavu a jednotlivé kameny očíslovat. Nové zdivo musí být provedeno v obdobné skladbě kamenů jako zdivo původní. Líc nového zdiva nebude spárován, malta ve spárách bude ukončena několik centimetrů za hranami kamenů tak, aby se charakter líce přizpůsobil originálu. Substrukce nebudou v žádném případě esteticky „vylepšovány“ vyrovnáváním nebo navyšováním zdiva dozdivkami. Jakékoliv snahy o (byť i dílčí) rekonstrukce původního stavu jsou vyloučeny, pokud ovšem dozdivky neslouží ke stabilizaci havarijního úseku zdiva. Úpravy povrchů původního zdiva budou zachovány ve stávajícím stavu pokud možno bez jakýchkoli úprav, kromě jemného očištění a ometení od prachu a nepůvodních nečistot. Znamená to, že chybějící malta ve spárách mezi kameny nebude doplňována, kromě výjimečných případů, kdy je to nezbytné pro stabilizaci havarijní části zdiva. Konzervační práce musí provést restaurátor s licenci 3b Nepolychromovaná nefigurální uměleckořemeslná díla z kamene a štuky. Nové zdivo a výdřevu by měli provést zkušení řemeslníci pod dohledem restaurátora a ve spolupráci s ním. Během konzervačních prací je třeba počítat i s odbornou spoluprací archeologa a stavebního inženýra (statika). K zachování nálezště je nezbytné provádět jeho pravidelné prohlídky a údržbové práce. Zásadně by se měla preferovat postupná citlivá údržba před razantními stavebními zásahy. Při provádění údržby by měl spolupracovat konzervátor muzea.

8

Návrh konzervačních prací byl zpracován do jednoduché projektové dokumentace,⁹ která kromě technické zprávy s podrobnějšími technologickými popisy jednotlivých úprav obsahovala i grafické přílohy – půdorysné řezy ve třech charakteristických výškových úrovních se zakreslením stávajícího stavu a navržených úprav. Projekt byl doplněn fotodokumentací důležitých částí naleziště, kde byla podbarvením obrazu zvýrazněna oblast s navrženou stabilizační úpravou.

Ochranný objekt byl postaven na podzim 2013 ještě před vlastní konzervací archeologických nálezů. Tím se konzervační práce značně zkomplikovaly, protože do některých prostor byl obvodovými konstrukcemi ochranného objektu znemožněn další přístup. Především do východního sklepa s havarijním zdivem i klenbou se musel pracným a nebezpečným způsobem dodatečně probourat manipulační vlez. Zdánlivě nelogický postup však byl nutný z časových důvodů, protože hrozil nástup další zimy a tím nebezpečí nového zamrznutí naleziště s pokračujícím poškozením nálezů. Konzervační práce byly provedeny restaurátorem Ondřejem Sigmundem a jeho spolupracovníky – zkušebními řemeslníky. Pro přezdívaní a dozdivání zřícených částí zdiva, nutných pro statické zajištění, byla použita malta z trasového vápna, která byla ve spárách ukončena hluboko pod lícem zdiva. Následně byly spáry retušovány hliněnou maltou. Trasovou maltou byly vyplněny i volné spáry u havarijních klenb s vyplavenou hliněnou maltou. Původně navržená hliněná malta se po provedení zkoušek neosvědčila. Nárůst pevnosti byl ve vlhkém prostředí pro da-

né požadavky na únosnost dozdívek nedostačující. Nové stabilizační stěny a zadržky havarijních otvorů byly vyzděny z plných pálených cihel s povrchem potaženým tenkým vápenným štukem. Rušivě bílý povrch byl patinován minerálními pigmenty v lihové suspenzi do barevně vyváženého účinku. Havarijní části klenb průchoďů byly zajištěny kvalitně řemeslně zpracovanou trémovou výdřevou z biocidně ošetřeného jádrového dubového dřeva. Dřevěná bezpečnostní podlaha se samonosnou konstrukcí byla provedena nad havarijní klenbou východního sklepa pro krajní případ, že by v budoucnu došlo k jejímu zřícení. V některých prostorách bylo provedeno mírné zvýšení nivelety podlahy násypem z tříděné suti, písku a hlíny tak, aby mezi prostorami bylo možné přecházet. Stejně tak byly zasypány i lokální zahloubené archeologické sondy, které by se mohly stát příčinou úrazu.

Po dokončení všech stabilizujících úprav byly hliněné zásypy podlah citlivě udusány a veškeré povrchy zdiva i dlažeb ometeny a jemně očištěny od nesoudržné hlíny a prachu.

V průběhu února 2014 se na povrchu zdiva (kamenů i omítek) začaly objevovat šedobílé jemné porosty plísní. Poměrně souvislé větší plochy porostů byly zjištěny především na zdivu hradby v severozápadní části archeologického naleziště. Dne 30. 4. 2014 byly sterilními vatovými tampony provedeny stěry z povrchu zdiva a v biologické laboratoři Národního archivu v Praze kultivovány vzorky na agar-sladové půdě po dobu 7 a 14 dnů. Ve vzorcích byly identifikovány zárodky plísní *Penicillium* sp., *Alternaria* alternata, *Fusarium oxysporum*, *Aspergillus* ni-

Obr. 8. Litomyšl (okres Svitavy), zakonzervované konstrukce objevené při archeologickém výzkumu, pohled z expozice (torzo přístupové komunikace a brány) na prosklené stěny, přes které si zdivo prohlížejí běžní návštěvníci muzea. Archiv Regionálního muzea v Litomyšli. (Foto: Jan Kadava, 2015)

ger, a to v abnormálně vysokém nepočitatelném množství. Jednalo se o poměrně běžné druhy, vyskytující se ve vlhkém prostředí. Následně byla provedena sanace fungicidním postřikem na nechlórové bázi a očištěním povrchu a posíleno větrání vnitřních prostor naleziště v ochranném objektu. Po provedení zákroku se již plísně neobjevily.

Pro prezentaci objevených konstrukcí vypracoval autor projektu po dokončení konzervačních prací návrh údržbového a provozního řádu. Údržbový řád popisuje pravidelné ošetření a kontroly zdiv, které provádí muzejní konzervátor. Provozní řád stanovuje (především bezpečnostní) podmínky, za jakých lze umožnit vstup vybraným osobám do archeologického naleziště. Běžní návštěvníci muzea si mohou prohlédnout dochovanou torzální architekturu přes prosklené stěny, k lepší orientaci jim slouží model vykopávek zhotovený na základě provedených 3D měření v 3D tiskárně na ČVUT v Praze. V Litomyšli se tak přes problémy časové, finanční i organizační podařilo zachovat a veřejnosti prezentovat unikátně dochované stavební konstrukce objevené při záchranném archeologickém výzkumu.

■ Poznámky

⁹ ROHLÍČEK, Petr. *Návrh konzervace archeologických nálezů v podmínkách jejich trvalého odkrytí a prezentace*. INRECO, s. r. o., společnost pro rekonstrukce památek, 2013. Krajský úřad Pardubického kraje č. j. 4132/2012.